

Н. Перевертень, здобувач

ШЛЯХ МОРАЛЬНОГО ПЕРЕРОДЖЕННЯ: ГЕРОЇ Є. ГРЕБІНКИ ТА Т. ШЕВЧЕНКА

У статті розглядаються повісті "Сила Кондратьєв" Є. Гребінки і "Варнак" Т. Шевченка. Обидва письменники у своїх творах порушують глибокі морально-етичні проблеми, показуючи на прикладі життя героїв, їхній шлях морального переродження: від гріха до спокути.

Ключові слова: Є. Гребінка, Т. Шевченко, покарання, розкаяння, прощення, гріх, моральність.

В статье рассматриваются повести "Сила Кондратьев" Е. Гребенки и "Варнак" Т. Шевченко. Оба писателя в своих произведениях поднимают глубокие морально-этические проблемы, показывая на примере жизни героев, их путь морального перерождения: от греха до раскаяния.

Ключевые слова: Е. Гребенка, Т. Шевченко, наказание, раскаяние, прощение, грех, моральность.

The article analyses the story "Sila Kondrat'jev" of Je. Grebinka and "Varnak" ("The Convict") of T. Shevchenko. Both writers rise considerable mental and ethical problems showing the way of moral regeneration from sin to penance by the example of the characters' life.

Key words: Je. Grebinka, T. Shevchenko, punishment, penance, pardon, sin, morality.

Загальновідомим є той факт, що Є. Гребінка відіграв у житті та творчому розвитку раннього Т. Шевченка важливу роль. Багато дослідників, зокрема Л. Задорожна, вказують на творчі взаємовпливи двох письменників, наголошуючи, що Є. Гребінка в романі "Чайковский" посилається до творчості Т. Шевченка, а Т. Шевченко в повісті "Близнюки" звертається до творчості Є. Гребінки. На нашу думку, можна виділити ще два твори Є. Гребінки і Т. Шевченка, які досить подібні за своїм ідейним змістом. Йдеться про повість Є. Гребінки "Сила Кондратьєв" та повість "Варнак" Т. Шевченка. Новизна статті полягає в тому, що вперше в українській літературі здійснюється порівняльний аналіз цих творів, зокрема досліджується у них проблема морального переродження героїв.

У повісті "Варнак" Т. Шевченко розробляє сюжет однойменної поеми. Деякі дослідники, зокрема І. Стешенко, вказують на те, що прозовий твір значно слабший за поему, але, щоб знаходитися в одній жанровій площині, ми обрали для аналізу все ж повість, а не поему. Вважаємо, що не можна говорити про вплив одного твору на інший, адже перед нами постають на перший погляд зовсім різні герої. Сила Кондратьєв – заможний господар, який займав у свій час досить високу державну посаду. Кирило – варнак, обездолена людина, яка протягом життя зазнала поневірянь та знущань від панів. Але обидві ці повісті – глибоко психологічні, в яких на першому плані виступають морально-етичні проблеми.

Якщо зупинитися на детальному розгляді повістей "Сила Кондратьєв" та "Варнак", можна помітити деяку схожість навіть у зовнішності цих героїв: так Сила Кондратьєв постає перед нами як "...седой старик высокого роста; тихо, мерными шагами шел он по улице, глядя в землю. Старик был одет в темно-синий кафтан до земли на котором красиво раскидывалась на всю грудь, белая как снег борода..." [1, 309]. Варнака Кирила автор описує наступним чином: "Его величаявая наружность меня поразила. Огромный рост, седая длинная волнистая борода, такие же белые густые вьющиеся волосы, темно-густые брови. Лицо правильное, чистое, с легким румянцем на щеках, как у юноши. Словом, он мог бы быть прекрасной моделью для Мойсея-Боговидца ли для гомеровского Нестора" [7, 122]. Подібність героїв не лише у зовнішності: на оповідачів вони справляють враження скромних, чесних і благородних, релігійних людей. Оповідачі виявляють здивування, з'ясовуючи для себе, що один – людина, яка тримала в своїх руках все місто, всю торгівлю, а інший – варнак. Як Сила Кондратьєв, так і Кирило, розкриваються перед нами під час своєї сповіді, в якій розповідають про своє життя, починаючи від дитинства. Бачимо, що досить схоже дитинство було у головних героїв: обоє вони рано залишилися сиротами. Сила Кондратьєв виховувався у тітці, яка сама не мала ніяких матеріальних статків і жила лише милостинею. Кирило, осиротівши, знайшов прихисток у бідної сусідки-вдови, яка мала доньку. Вони, як могли, йому допомагали.

Далі бачимо, що доля героїв складається по-різному. Сила Кондратьєв починає займатися торгівлею і стає заможною людиною. Зі сповіді ми дізнаємося, звідки пішло його багатство, коли він із тіткою пішов молитися до святих печер: "Выходя из пещер, я вынес в кармане чужой целковый – каюсь в этом; я украл целковый, украл у церкви, украл подаяние барыни, и страшно стало мне, выходя из пещер, и чуть не упал я в ноги монаху, когда он, задувая свечку в церкви, пристально посмотрел на меня" [1, 331]. Сила Кондратьєв фактично ще в дитинстві скоїв свій тяжкий гріх. Саме із цих крадених грошей і розпочалося накопичення його статків. Протягом свого життя він не замислювався над тим, звідки веде початок його збагачення: "...а я все не думал о грехе своем, не думал, откуда все это взялось у меня и какими путями..." [1, 331].

Образ Кирила дослідники часто порівнюють з образами народних месників-повстанців, зокрема Устимом Кармелюком, Робін Гудом. Зокрема, Л. Кодацька зазначає: "На перший погляд грабіжницькі напади ватаги повстанців, яку очолював герой повісті Кирило..., здійснювались все ж не в інтересах власної наживи, збагачення не з метою добре пожити за рахунок інших; їх дії знаходили виправдання в меті, заради якої вони боролися. А мета їх була – брати у багатих і віддавати бідним, як своєрідний спосіб урівноваження матеріальних благ між усіма членам суспільства" [5, 54]. Але варто зауважити, що, незважаючи на всі поневіряння та несправедливість,

які Кирило зазнав у дитинстві то від Яся, сина священника, то від графа Болеслава, він не мав наміру протистояти тогочасному суспільству. Причиною була гувернантка сина графині Магдалена, яка стала для головного героя тим моральним орієнтиром, який не дозволяв переступати межу: "Но она, бедная, жестоко оскорбленная, бывало, приговубит меня и повторяет мне святыя слова: "Любите и ненавидящих вас" [7, 132]. Ці слова довгий час були життєвим кредо Кирила. Та коли він вирішив створити сім'ю, граф Болеслав зруйнував усі сподівання на просте людське щастя, збездістивши його наречену. Це і стало тим рушійним фактором, який змусив Кирила стати на шлях розбійництва. Та, незважаючи на, ніби благородну, мету своєї справи – забирати у багатих і віддавати бідним – герой не був щасливим, не відчував того морального задоволення, яке має людина, впевнена у своєму життєвому виборі. Маючи популярність та велику підтримку народних мас, на нашу думку, Кирило не вважав свої дії правильними, і найбільшим докором для нього була панна Магдалена: "Мне стыдно, мне страшно было ее видеть! Так боится дьявол встретить чистого ангела! В это время я был самый несчастный человек!" [7, 142].

Бачимо, що герой усвідомлював неправильність обраного шляху боротьби, розумів, що чинить злочин, переступаючи християнські закони. І коли доля подарувала йому другу зустріч із графом Болеславом, людиною, яка, фактично, зруйнувала все його життя, Кирило чинить, як справжній християнин – він відпускає свого найлютішого ворога. Цей вчинок свідчить про те, що герой свідомо обирає шлях всепрощення і любові до своїх ворогів: "После этого происшествия мне казалось, что я смело могу идти на свидание с панной Магдаленой. Я мечтал уже о ее тихих, сладких речах, о ее прекрасном, милосердном взгляде. Я воображал себе покаявшимся, безмолвным, покорным тружеником где-нибудь в глухом монастыре или в далекой ссылке с очищенной совестью. Я был счастлив!" [7, 143]. Але цим мріям Кирила не судилося здійснитися, адже граф Болеслав влаштував на нього засідку і, рятуючись, герой все ж таки вбиває свого ворога. Та варто зауважити, що вбивство це було аж ніяк ненавмисне: "Прости меня милосердый Господи, сей грех невольный! Я не хотел его смерти. Он был у меня в руках, и я отпустил его. Сам сатана направил мою руку, и я сделался невольным убийцею. Прослывши разбойником во всем краю, это была первая и последняя жертва моих рук. Но это не оправдание. Я все-таки был разбойником и посягателем на чужое добро" [7, 145]. Бачимо, що Кирило не шукає виправдання своїм вчинкам, усвідомлює, що чинив не по-християнськи. До цього додається ще один тягар: коли героя схопили, то його товариші прийшли йому на допомогу, спаливши весь маєток графині та всіх, хто там знаходився. І найгіршим для Кирила було розуміння того, що все це робилося заради його свободи: "О бедная моя свобода! Убийством и пожаром ты куплена была!" [7, 148]. Усвідомлення того, скільки крові пролито задля його визволення, було для нього найбільшим покаранням.

В той час, коли Кирило все ж розумів, що чинить гріх, то Сила Кондратьєв прийшов до цього розуміння не відразу: "И зажил я в гордости, думал только о златом тельце, а не думал о душе моей..." [1, 331]. Та гроші все ж не принесли щастя Силі Кондратьєву. Спочатку його старша донька втекла з офіцером, потім повернулася через два роки з дитиною, але він так і не зміг її пробачити і прогнав геть, незважаючи на її благання: "Бог с тобой, я тебя не знаю, — сухо сказал Сила Кондратьич, отступая шаг назад. — Убирайся, матушка, откуда пришла; здесь честной дом и бродяг не принимают" [1, 311]. Усі навкруги дивувалися тому, як Сила Кондратьєв відмовився від дочки, залишаючись при цьому настільки спокійним, наче і не сталося нічого: "Я его видел на другой день после этого приключения, и он был так спокоен, как ни в чем не бывало, даже выкинул какую-то удивительную торговую проделку, требовавшую большого расчета и соображения. Удивительный человек!" [1, 312]. Та насправді ніхто не здогадувався, що в нього було в той час на душі — це був перший знак для Сили Кондратьєва, коли він вперше задумався над правильністю свого життя, тоді у нього з'явився перший докір сумління: "...да как опозорила старшая дочь мою голову, тогда только впервые подумал я, уж не карает ли меня Господь за старые грехи? И в ту ж ночь явился мне во сне маленький худенький старичок-монах, поглядел на меня строго и задул свечку, как в те поры, когда я мальчиком украл целковый!" [1, 331–332]. Варто зауважити, що, коли для Кирила своєрідним моральним орієнтиром, який пробуджував його сумління була панна Магдалена, то у Сили Кондратьєва — це монах, який повсякчас з'являвся перед ним, нагадуючи про скоєний гріх.

Бачимо, що на цьому біди Сили Кондратьєва не закінчилися: за один вечір він втратив дружину, сина і молодшу дочку, які загинули, переїжджаючи зимою в негоду через річку. Знову автор акцентує увагу на тому, як спокійно герой сприймає новину про те, що втратив своїх найближчих і найрідніших людей: "Я взглянул на него: он стоит, спокойный, бесстрастный, только побледнел немного и тихо говорит: "Господь дал, Господь и взял, буди его имя благословенно от ныне и до века!"...На другой день он сам занимался похоронами, на третий уже сидел в думе и занимался делами!" [1, 315]. Та зі сповіді героя дізнаємося, що він пережив тієї ночі: "...и опять ночью явился мне монах, поглядел на меня строго и задул свечку; дым от свечи побежал далеко-далеко, и почудилось мне: в этом дыме полетели жена и дети, я протянул к ним руки, а монах погрозил мне и сказал тихо, да так, что у меня душа перевернулась: "Вор! Свято-татец!" [1, 332]. З того часу щоночі являвся йому цей монах.

Як Кирило намагається очистити свою совість благородним вчинком, відпускаючи свого ворога, так і Сила Кондратьєв молиться, роздає милостину, служить молебні, але нічого не допомагає. Герой

переживає тяжкі муки сумління, мучиться страшними сновидіннями, які не дають йому ні хвилини спокою: "Бывало, сон меня мучит, а боюсь закрыть глаза; чуть забудусь – уж стоит передо мною маленький монах, худой, бледный, кажется, и силы в нем нет никакой, а скажет слово – душа замирает, а глядит на тебя – все жилы дрожат, волоса трещат на голове от ужаса и кости мертвеют; а он глядит, словно двумя стрелами колет прямо в сердце..." [1, 332]. Варто не погодитися з твердженням С. Зубкова про те, що Є. Гребінка ставив собі за мету показати шлях збагачення людини, а "Показавши природу набутого Силою Кондратьєвим багатства, Є. Гребінка не знайшов іншого виходу, як дати повісті дидактично-моралізовану кінцівку" [3, 204]. На нашу думку, ще з самого початку автор хотів донести читачам саме ідею християнської моралі, на яку має покладатися кожна людина, бо, йдучи іншою дорогою, вона не досягне щастя у своєму житті.

По суті, і Сила Кондратьєв, і варнак Кирило скоїли злочин. Перший вкрав карбованця у церкві, з якого і почалося його багатство, а другий – також чинив грабунки, а потім відібрав життя, хай навіть і недостойної, людини. Є. Гребінка і Т. Шевченко показують, що, обравши такий шлях, людина не буде щасливою, бо не можна здобути на щастя, порушуючи християнську мораль. Завжди існує суд – вищий за людський. Про це зазначає і Сила Кондратьєв: "И вот я вижу, что не уйти мне от моей вины, хоть ее и никто не знает... Возьмите все, святые отцы, да отдайте мне мой покой, позвольте мне постричься в монахи и вымолят в тяжких трудах себе прощение..." [1, 332].

Такий самий вибір робить і Кирило, який самовільно здається владі і готовий прийняти будь-який вирок. Обидва герої бачать свій порятунок у спокуті, розуміючи, що вчинили гріх. Слід зазначити, що і Є. Гребінка, і Т. Шевченко дають своїм героям шанс на спасіння, утверджуючи таким чином право кожної грішної людини на розкаяння і прощення.

Таким чином, своїми творами письменники, показуючи шлях морального переродження головних героїв, акцентують увагу на тому, що щасливою може бути людина лише з чистою совістю, яка живе за церковними законами, сповідуючи християнську мораль. Кожен відступ від неї, зроблений навіть несвідомо, є гріхом і перед Богом, і перед собою, та найголовніше – вчасно зрозуміти свою помилку і покаятися.

1. *Гребінка Є.* Твори у трьох томах. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1981. – 704 с. 2. *Задорожна Л. М.* Євген Гребінка: Літературна постать. – К.: Твім інтер, 2000. – 160 с. 3. *Зубков С. Д.* Євген Павлович Гребінка: Життя і творчість. – К.: Худож. літ., 1962. – 210 с. 4. *Кирилюк Е.* / Русская проза Шевченко // Шевченко Т. Повести. – К., 1984. – С. 5–12. 5. *Кодацька Л. Ф.* Однойменні твори Т. Шевченка. – К.: Наукова думка, 1968. – 152 с. 6. *Стешенко І.* Російсько-українські паралелі в творчості Т. Г. Шевченка // Український науковий збірник. – М., 1916. 7. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів. У 12 т. – Т. 3: Драматичні твори. Повісті. – 2003. – 592 с.